NOTE LEXICALE PRIVIND LIMBA ROMÂNĂ DIN TRANSNISTRIA

IULIA MĂRGĂRIT

Semnalaţi pentru prima oară de Teodor Th. Burada (1883–1884), cercetaţi, mai întâi, de Gustav Weigand (1904), după câteva decenii, de Sever Pop, pentru *Atlasul lingvistic român* I (1934), în perioada războiului, în 1941, de Comisia de cercetare a Transnistriei ai cărei membri erau în subordinea lui Tr. Herseni (Şandru 1998, 185–201) şi, între 1941–1944, de o echipă, sub conducerea lui Anton Golopenţia (Bug I–II), românii din Transnistria au trezit interesul lingviştilor, istoricilor, sociologilor români. Dintre localnici, N.P. Smochină (1939), originar din regiune, a publicat o culegere de texte „din literatura populară a românilor de peste Nistru". A urmat o lungă pauză de „suspendare" a cercetărilor din cauza contextului politico-istoric. Acestea au fost reluate cu ocazia ALM, iar în 1993, o echipă mixtă de dialectologi români de la Bucureşti şi Chişinău s-au deplasat în Transnistria, publicând ulterior volumul realizat pe baza anchetelor dialectale efectuate: TD – Bas. Între timp, folcloriştii de la Chişinău „au reînnodat" firul cercetărilor întrerupt atât de brusc, la un moment dat. În urma numeroaselor deplasări ştiinţifice efectuate pe un vast spaţiu ex sovietic, au adunat un amplu material, publicat în două volume, sub titlul *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, de nordul Caucazului* (Texte inedite), Volumul I, coordonator : N. Băieşu, 2007; volumul II, 2009, Chişinău, „Tipografia Centrală".

Notele lexicale de mai jos provin din cel dintâi volum de texte folclorice menţionate. Termenii selectaţi au valoare emblematică, reflectând, sub aspect lexical, trăsăturile de bază ale limbii vorbite de românii transnistreni: pe de o parte, păstrarea unor elemente din fondul latin (*arină*, var. *anină* < *arena* „nisip fin, mai mărunt decât nisipul propriu-zis" ori cu semantismul etimologic: *adăugire* „creştere, înmulţire" < *adaugere*; pe de altă parte, prezenţa unor fapte comune cu Basarabia, dezvoltări de sens: *iarnă* „splină", creare de termeni din resurse proprii *citor* „băţ (gros şi neted) pentru întins aluatul" < *sucitor*, remodelarea unor nume proprii: *Scridon* < *Spiridon*, calcuri după limba rusă: *a prieteni* „a avea relaţii de ..." după *дружить*; cu Transilvania, *corbiţă* < *corb*; cu Transilvania, Banat, Maramureş: *viţa vinului* „viţă-de-vie". În acelaşi timp, la românii din Transnistria se întâlnesc inovaţii proprii – care le individualizează idiomul – formaţii specifice, inexistente în alte zone, *căhlătoare*; dezvoltări de sens, *chiraleisa* „colind", dar şi de familie lexicală, agentul şi verbul corespunzător: *chiraleisar* < *chiraleisa,*

FD, XXXII, Bucureşti, 2013, p. 197–205

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

chiraleisá < *chiraleisa*; *cornar, plugar* „urător la Anul Nou, în cadrul *pluguşorului*"; *a plugări* „a participa, în calitate de *plugar* la obiceiul menţionat ...". Peste toate acestea planează presiunea limbii ruse, evidentă în coruperea, asimilarea, uitarea cuvintelor româneşti. Pentru a ilustra situaţia, am ales două cazuri de modificare a elementelor primordiale, sub influenţa factorului menţionat. Primul dintre ele, o formulă de adresare **lei, lei, câne zmei**: ***Leu, leu*** *s-a lăudat, / Către Alimon d-împărat / C-a să-i pască ţărna toată ... / Alimon s-o speriat, / În gura mare mi-o strigat, / Ce voinic s-a dafla / El cu* ***leu*** *să lovească / Cu mare dar să-l dăruiesc, / Domnia în jiumatati, / Şi copila după el, / Şi voinicu di ... / S-o dus şi tari-o strigat / – „****Lei, lei, câne zmei*** */ Ieşi afară până-n prag* (p. 199 – Cocieri, raion. Dubăsari)[1]. Probabil, varianta primară ***leu, leu****, câne (de)* ***zmeu*** a fost alterată sub influenţa limbii ruse, mai precis a împrumutului *змей* care a determinat refacerea cuvântului românesc, la origine de provenienţă veche slavă. După prima schimbare **leu, leu, câne (de) zmei*, muzicalitatea formulei fiind afectată, s-a operat cea de a doua, prin atragerea cuvântului *leu* în rima internă. După modificările menţionate, eufonia primară a fost restabilită: ***lei, lei****, câne* ***zmei***, dar prin alterarea aproape totală a secvenţei. Cel de al doilea, **adamele, madamele, Adam**, variante în raport cu numele, fac parte din texte folclorice a căror nepracticare duce la uitarea acestora, mai ales, a onomasticii: *Schicuşoru grâului / Şi cu lemnu Domnului, / Stau la poarta raiului / Şerşetează florile / — „Unde vi-s miroznili?" / — „Le-au luat* ***adamili*** */ Să strocheascâ apili!*"[2] (p. 215 – Mălăieşti, raion. Grigoriopol). În comparaţie cu textul care urmează, prin modificarea numelui în cauză, acesta pare o etapă de tranziţie: *„— Unde li-s miroznele?" / „Le-au luat* ***madamele*** */ Să strocheascâ hainele* (p. 256 – Doroţkaia, Dubăsari). Împrumutul romanic citat a putut pătrunde prin mijlocirea limbii ruse (cf. *мадам*), adaptarea însă este după sistemul limbii române. Cele două nume marcate grafic, reprezintă încercări de reconstituire a termenului primordial uitat: *Şi judecă florile / Unde li-s miroznile? / Le-o luat* ***Adam*** *cu dânsu / Să strocheascâ apele ... / Să beie noroadele* (p. 215 – Delacău, raion. Grigoriopol).

În pofida unor astfel de situaţii inerente, limba română din Transnistria deţine suficiente elemente definitorii, vechi şi noi. Acestea atestă, în egală măsură, vitalitatea idiomului, care menţine în uz cuvinte învechite şi, totodată, creativitatea acestuia, evidentă în formaţiile inedite ori în anumite extensiuni semantice. Ilustrăm situaţia prin câteva cazuri identificate în volum.

Adăogire. Infinitivul lung al verbului *adăogi*, menţionat în titlu, devenit abstract verbal, semnifică „înmulţire, creştere". Semantismul etimologic, perpetuat din lat. *adaugere*, figurează în DA, cu o atestare unică, din Moldova, datată 1757: *Cercetând ca să ne înştiinţăm din ce pricină lăcuitorii ţării aceştia nu merg spre* ***adăogire*** *şi agonisita lor spre mai întriagă stare ...* Pentru Basarabia este atestat

[1] Întrucât este vorba de o singură sursă documentară, pentru a evita repetiţia şi a nu încărca textul, limităm indicaţia acesteia la numărul paginii şi numele localităţii.

[2] Am preluat fragmentele *tale-quale* din textele care reproduc astfel graiul local.

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

verbul de conj. a III-a, *adaoge*, tot cu înțelesul moștenit: ***S-o-adăuget*** *porțiile* (*Dicț. dialectal*, I, s.v. *adăuźét*). Cu aceeași formă și același semantism din 1757, cuvântul supraviețuiește în Transnistria: *Cum o fost* ***adăujire*** *de grâu, așa să știi* ***adăujire*** *în găini, în gospodărie* (p. 266 – Ofatinți, raion. Râbnița).

Căhlătoare. Definiția cuvântului-titlu apare chiar în informația obținută de pe teren: *De boală neagră îl afumi* [pe bolnav] *cu* ***căhlătoare*** (*petică de la cahlă*) (p. 415, Speia, raion. Grigoriopol). Adaosul explicativ dintre paranteze pune în evidență relația dintre regionalismele *cahlă – căhlătoare*. Primul dintre ele, cunoscut în Moldova și Bucovina (v. DA s.v.), dar și în Basarabia (v. *Dicț. dialectal*, II s.v. *кахлы*, ALM, II, h. 571, p. 170) definește *gura hogeacului din pod* (*Șez.*, I, 192), respectiv, *deschizătura prin care iese fumul din horn în tinda casei țărănești, de unde pătrunde în pod și apoi afară sau de-a dreptul în pod; cahla se astupă, de obicei, după ce s-a stins focul, ca să nu iasă căldura din casă* (cf. Pamfile, I.C., 445). Cuvântul în discuție, analizabil prin *cahlă*, împrumut din ucraineană, la origine, + suf. *-ătoare* ridică probleme prin specificul derivativului, specializat în teme verbale. Lipsind veriga necesară *cahlă…căhlătoare* presupunem că este vorba de o formație analogică. Conform cu explicația informatoarei, „petica [= cârpa] de la cahlă” care asigură menținerea căldurii, poate să fie folosită în scopuri curative în cazul unor maladii. Practica este răspândită, în același scop, fiind folosită *spălătoarea* „obiect de pânză ... cu care se spală vasele”: *Spălătoarele vaselor slăstuite se păstrează și se folosesc ca să afume pe cei deocheați* (Marian, S.R., II, 16). După un astfel de model, și „urmând” structura acestuia, ar fi putut apărea *căhlătoare*, cu atât mai mult cu cât procedeul prin care se tratează afecțiunea, în ambele cazuri, este afumatul. Trebuie să remarcăm că graiurile din Transnistria au recurs la crearea unui cuvânt nou prin mijloace interne și nu au valorificat împrumutul din ucraineană. DA, de pildă, a înregistrat, în acest sens, regionalismul *cahlincă* „boarfă, bucată de țol cu care se astupă cahla hornului”, din Bucovina, alături de care adăugăm și atestarea din Basarabia (*Dicț. dialectal*, II, s.v.), provenind tot din sursa menționată. Disponibilitatea de a forma cuvinte noi din resurse proprii atestă o anumită vitalitate a graiurilor românești de dincolo de Nistru.

Chiraléisa, chiraleisá, chiraleisári. Cel dintâi cuvânt din titlul notei, *chiraleisa*, constituie, la origine, o „formulă liturgică de origine greacă pentru «Doamne, miluiește!», păstrată la nivel dialectal în Moldova și utilizată în obiceiul din ajunul Bobotezei (mai rar al Crăciunului), de băieții sau de bătrânii care însoțesc pe preot când umblă cu botezul” (v. DA s.v.): *La Bobotează strigam* ***chiraleisa****! de clocotea satul* (I. Creangă, *Amintiri*, 10); *În ziua de Bobotează când strigă* ***chiraleisa****! să nu fie nicio cotreanță sau petecă pe afară* (Pamfile, *Văzduhul*, 78). De la termenul preluat din lexicul bisericesc s-a dezvoltat un semantism nou „duh necurat, ființă fantastică”, cu atestări, evident, tot pentru Moldova (DA s.v.).

Cuvântul a fost atestat recent la românii din Transnistria cu anumite dezvoltări de sens, altele decât cele amintite în DA, fapt ce atestă fie continuitatea

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

termenului, fie conversiunea acestuia. Se pare că el a glisat către colinde, cu denumirea omonimă, nu numai pentru textul în sine, ci şi pentru obiectul necesar practicării acestora: *La Bobotează mai obişnuită este* ***chiraleisa*** *...* [Aceasta denumeşte şi] ***crucea de lemn*** *(făcută de un bărbat din familie sau de însişi copiii*), *împodobită cu busuioc, flori de hârtie colorată şi o lumânare de ceară în vârful crucii, legată cu aţă de lână sau de bumbac* (p. 295 – Speia, raion. Grigoriopol). Obiceiul se practică, la dată fixă, în ajunul Bobotezei, iar copiii practicanţi se numesc *chiraleisari*. Din relatarea despre faptul că aceştia cer permisiunea de a-i felicita pe stăpânii caselor: *„— **Să chiraleisăm**?”* în urma căreia primesc acordul *„– **Chiraleisaţi**!”*, remarcăm o anumită laicizare a ritualului, verbul însuşi însemnând „a colinda”. Admişi în interior, *copiii băteau cu* ***chiraleisa*** *în pereţi* (*idem, ibid.*). În alte situaţii, ***chiraleisează*** *la prag, la uşă* (p. 295 – Mălăieşti, raion Grigoriopol). Cei care intrau în locuinţă, consemnau *sui-generis* trecerea lor: *Făşem la grinda casâ cruşi cu lumânarea. Ştii că lumânarea afumă. Vineu alţii mai făşe o cruşuliţă. „Măi, d-apu atâţea* ***v-o chiraleisat****!”* (p. 296, Butor, raion. Grigoriopol). Textul intonat: ***Chiraleisa****, Doamne: / Boi înjugători, / Cai înhămĭtori, / Stogurile groase, / Fetele frumoase* (p. 296 – Teiu, raion Grigoriopol), precum şi precizarea *Copiii primeu daruri pentru* ***chiraleisat*** (p. 300 – Coşniţa, raion Dubăsari) atestă asimilarea formulei la specia colindelor, fapt ce i-a sporit şansele de a supravieţui, după închiderea bisericilor şi interdicţia cultului religios de către regimul sovietic.

Corbiţă. Semnificând „perechea corbului”, în cadrul sistemului moţional, după modelul *porumbiţă*, în partea locului, *hulubiţă* (*Dicţ. dialectal*, V, s.v. *хулуґе (се),* derivatul *corbiţă* cunoaşte atestări disparate, ca timp şi spaţiu, conform articolului din DA. Cea dintâi apare la Dosoftei, P.S., 83: *Spun pentru corbul că, deacă scoate pui, îi hrăneşte până fac fulgi şi-i părăseşte, unde-s albi, că se-ndoiaşte pre* ***corbiţă***. Următoarea consemnare provine din Apuseni: *— Hei,* ***corbiţă****, coarbă neagră, / Cât umbli tu-n toată ţara / Adu-mi vestea de la Corbea* (Frâncu, Candrea, M., 209). Cea de a treia şi ultima provine din Moldova (Marian, O., II, 17). În rest, pentru femela corbului, în spaţiul românităţii, sunt atestate *coarbă, corbă, corbeà, corboaică*.

La românii din Transnistria se întâlneşte cea mai recentă atestare pentru moţionalul discutat: *Niciun fel de ouă nu sunt mai tari ca cele ale* ***corbiţei****. Pasărea aceasta se ouă în decembrie ... le cloceşte până în februarie. Acum* [= atunci] ***corbiţa*** *îşi părăseşte cuibul cu ouăle* (p. 300 – Dubăsari).

Cornar, cornăraş. Primul dintre lexemele indicate, cu sensul „plugar care, la arat, ţine *coarnele* plugului” a fost inclus în DA pe baza unei atestări singulare din Bucovina („Codrii Cosminului”, II, 160), alături de care figurează o alta din TDRG s.v. *cornaci* (***Cornarii*** *se duc acasă, / Plugarii cu toţi se lasă* – CL, XIV, 344). Derivatul, cu structură lexicală transparentă, este atestat şi pentru Basarabia (*Dicţ. dialectal*, II, s.v. *cornár*' 3.). În Transnistria, materialele relativ recent culese, referitor la *cornar*, atestă, nu numai faptul că se păstrează, dar şi că a dezvoltat un

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

nou înțeles „urător”, sinonim cu *plugar* (v. *infra*), cu diminutivul şi varianta corespunzătoare: *Da lelea Marfa o luat o sită rară, / De negară, / Să cearnă* ***cornoraşilor*** *pe-afară! Mânați,* ***cornăraşi****!* (p. 250 – Lunga, raion. Dubăsari).

Creţos. Adjectivul anunțat face parte dintre derivatele a căror „clasă gramaticală a sufixului coincide cu clasa gramaticală a temei” (Tudose, *Derivarea*, 186). Din acest motiv, semantismul noului termen apare hipermarcat, corespunzând unui anumit grad de comparație: superlativului. Având semantismul „cu creţuri foarte multe, foarte creț”, după DA, atestat, exclusiv, la nivel de dicționare, la românii din Transnistria, *creţos* pare un cuvânt uzual, curent: *Eara oamini bătrâni. Ei poate de-on chişior, de-o mână calişi* [= infirmi] *şi ştie colinzi frumoase şi îmbla de-a colinda* [...]. *Ş-ap mai ave încă doi, îmbrăcați în formă* [= uniformă], *şfartuc* [= şorț] *lung,* ***creţos****, cum era moda-ncoace, c-o coftă* [= bluză] *muierească, cu brâu roş să-nşinje. Era pop şi diacon. La cartuz* [= chipiu, şapcă] *avea lenți* [= panglici] *care acuperea tătă fața. N-ăl videai şini-i el. Aista era Irod* (p. 240 – Butor, raion. Grigoriopol). Anterior, acelaşi derivat a fost consemnat pentru Basarabia, în ALM [chest. 724], p. 32, 75, informație valorificată în *Dicț. dialectal*, II, s.v., iar, recent, în ariile insulare din Ucraina (TD – Nistru, *Glosar*).

Iarnă. La culegerea unor texte dialectale româneşti din localitatea Martonoşa, fostul raion Novomirgorod, Ucraina, efectuată de către dialectologi din Kiev, relativ recent, a fost întâlnit cuvântul *iarnă* cu un înțeles neverosimil, „splină”. P.E. Griţenko, conducătorul echipei de cercetători ucraineni, suspectând semantismul şi negăsind o explicație satisfăcătoare, s-a adresat, în consecință, colegilor de la Institutul de Filologie din Chişinău pentru investigațiile necesare clarificării cazului. Răspunsul transmis: semantism total necunoscut (comunicare orală de la Vasile Pavel – Institutul de Filologie din Chişinău al Academiei din Rep. Moldova).

După parcurgerea materialelor folclorice culese din Transnistria şi publicate în cel dintâi volum, suntem în măsură să reluăm discuția. Semnalarea unui sens inexplicabil pentru *iarnă*, din cele două surse, ne-a determinat să valorificăm datele de pe teren referitoare la obiceiurile şi tradițiile „sezonului rece”, în partea locului: *După ce porcul curățit este spintecat, toți cei în vârstă, care sunt prezenți, se uită la* ***splină*** *crezând cu siguranță* [sic!] *că ea arată cum va fi* ***iarna*** *curentă. Unii numesc organul acesta* ***iarna*** (p. 169, Nezavertailovka, raion. Slobozia).

Se pare că atestarea semnalată de P.E. Griţenko nu este nici singulară şi nici necunoscută. În *Dicț. dialectal*, V, a fost inclus cuvântul în discuție, cu aceeaşi glosare: *ярнэ* „splină de porc”. Semantismul a fost identificat şi înregistrat în cercetările de teren, efectuate de N. Mătcaş în localitatea Durleşti, fostul raion Kutuzov în anul 1978. Materialele respectivei anchete aparțin, în prezent, Arhivei dialectologice (AD) de la Institutul de Filologie din Chişinău. Absența textului ilustrativ este absolut regretabilă, dar detaliul *de porc*, din glosă, este suficient pentru a ne aminti că animalul în cauză se sacrifică iarna, în prima lună a anotimpului respectiv şi în ultima a anului în curs, că urmează să înceapă, la scurt

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

timp, un nou an, şi că, la tăierea porcului, se practică, probabil, prospectarea splinei de către localnicii vârstnici, cunoscători, pentru a şti cum va fi vremea în viitorul apropiat. Am putea observa că supranumele organului cercetat, într-un anumit anotimp, mereu acelaşi, s-a încetăţenit în calendarul popular al românităţii dintr-un anumit spaţiu, reprezentând, deocamdată, punctual Basarabia, Transnistria şi o anumită arie insulară de la est de Bug din Ucraina. Cele trei atestări constituie fie fapte de inovaţie independente din microarii ale aceluiaşi ansamblu lingvistic, fie mărturii ale faptului că, între românii din Martonoşa, unii îşi au obârşia în localităţi din Basarabia sau Transnistria. Caracterul inovator devine mult mai evident prin raportare la situaţii similare, din ţară, înregistrate tot la nivel dialectal. Astfel, în graiurile din Bucovina a fost consemnată aceeaşi practică de evaluare „meteo": *Când taie porcu la Crăciun,* ***după grosimea splinei*** *prevesteşte greutatea iernei. Când peste tot e tot una de groasă, va fi iarna tot una de grea de la început până la sfârşit. Dacă-i la un capăt de nainte sau napoi mai groasă, iarna va fi la început sau la sfârşit grea. De va fi mai înflată la mijloc, şi iarna va fi mai mare la mijloc* (*Şez.*, I, 152). Supranumele *iarna* pentru *splină*, ori extensiunea semantică a numelui, contravin caracterului conservator, recunoscut, al graiurilor în care acestea s-au performat. Tendinţa, manifestă în mai multe unităţi teritoriale, s-a desăvârşit acolo unde contextul a fost propice: practicarea mai intensă a obiceiului de orientare asupra evoluţiei timpului în comunităţile închise, izolate, lipsite de alte posibilităţi de informare în domeniu.

Mititeiuşi. Ca derivat paralel, faţă de *mititeluşi*, cuvântul-titlu constituie o formaţie inedită, proprie Transnistriei, prin valorificarea aceleiaşi baze derivative, dar la plural (*mititel–mititei*): *Îmbla de-a colinda, şi fete şi băieţi. Se grămădesc până la o diseatcă* [= zece]. *Cu grămada îmblă. Mai divremi îmblă aşei* ***mititeiuşi*** (p. 188 – Cioburciu, raion Slobozia).

Plugări. DLR înregistrează verbul anunţat cu sensurile 1. „a munci ca *plugar*; a efectua munci agricole". 2. „a prăşi". Semantismul înregistrat în Transnistria constituie o inovaţie „a activa ca *plugar*, membru în cetele de flăcăi care în ajunul Anului Nou umblă cu *plugul*". Formula prin care se cere permisiunea gazdelor de a ura, iar acestea îşi dau acordul, atestă, fără dubiu, noul înţeles al verbului: [La fereastră] ***„— Să plugărim?" „— Plugăriţi?"*** (p. 266 – Cioburciu, raion. Slobozia). În Basarabia este atestat, exclusiv, numele *plugar* „urător (în cetele de colindători de la Anul Nou)" şi un derivat: *plugăraş*: *Şi-a copt un colac / ... Cu miere mi*[e]*ruit, / Pentru noi,* ***plugăraşii*** *gătit* (*Dicţ. dialectal*, III, s.v. *plugăraş*). În *Dicţ. dialectal*, V, derivatul *plugări* figurează cu sensul fundamental.

Prieteni, a ~. Consemnat în DLR cu sensurile 1. (înv. şi reg.) „a se împrieteni". 2. (înv., rar, în forma *prietini* „a-i fi (cuiva) favorabil, binevoitor", la românii din Transnistria apare cu un semantism inedit [despre tineri şi tinere] „a întreţine relaţii de prietenie (dragoste?)": *Flăcăul venea la fata cu care* ***prietenea*** *şi-o duşe la jioc* (p. 242 – Speia, raion. Grigoriopol). Poate că verbul românesc, reproduce, prin calc semantic, verbul corespunzător din limba rusă: *дружить*. Este

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

vorba de o inovație, pentru început, proprie românilor din Transnistria. Ulterior, ea s-a extins şi la românii din Basarabia, atunci când limba oficială de stat a devenit limba rusă.

Scridon. Numele propriu anunțat în titlu reprezintă o variantă dialectală de la *Spiridon*: *O luat la noi un om ... În ziua de* ***Scridon*** *... Aşă să spune ...* ***Scridon****, făcătoru de miniuni* (167 – Speia, Grigoriopol). *Înainte aveau stative şi țeseu noaptea ... La noi în mahală ... La* ***Scridon*** *o lucrat şi când s-o sculat ... gura era la şeafă* (*idem, ibid.*). Varianta, fără niciun fel de explicații, în privința formei, este confirmată pentru Basarabia (Cosniceanu 2004: 176), dar având o circulație mult mai largă în aria nordică a dacoromânei. Ca nume de familie, în Moldova de dincolo de Prut, au curs şi alte variante corupte din acelaşi nume propriu, *Spiridon*: *Spiru, Spirea, Spirache, Spiriță*. În volumul *Фамилни имена от Северозападна България, Влашки елемент*, Katowice, 2006, Ludwig Sclimski a înregistrat, în acelaşi sens, *Spilea* şi *Schilea*, în variantele bulgarizate *Spilev* şi *Schilev*. Pentru varianta regională *Scridon*, am presupus, în virtutea acestor atestări, o suprapunere (contaminație) *Schilea / Spiridon*. Poate mai linear, ca proces, ar fi fost traseul *Spiridon* > *Skȋridón*, conform rostirii moldoveneşti, apoi, prin sincopă vocalică [i], să se ajungă la *Scridon*. În locul ultimei ipoteze, lipsind atestarea variantei integrale palatalizate, am propus, încrucişarea *Schilea / Spiridon*, în general corpusul numelor de familie vlahe din nord-vestul Bulgariei conservând multe fapte arhaice din onomastica românească (Mărgărit, RRL., 241–250).

Şitor, citor, sucitor, sujitor. Notat în rostirea dialectală, cuvântul-titlu reproduce varianta coruptă *citor* < *sucitor* „băț (gros) de lemn, neted cu care se întinde foaia de aluat pentru plăcinte, tăiței sau, p. ext., care se întrebuințează la mestecat, bătut etc.”: *Punem ... grăunți di păpuşoi, punem şcaunu la foc, mestecam cu* ***şitoriu*** *şi zâşem „— Trăsniți cucoşăi!”* (p. 316 – Cioburciu, raion. Slobozia). Varianta abreviată este specifică Basarabiei, unde atestările sunt extrem de numeroase, fiind numele cel mai răspândit pentru obiectul respectiv, alături de *sujitor*, derivatul primar de la *soage* < lat. *subigere* pe care îl continuă (v. *Dicț. dialectal*, V, s.v. *шитор'*). Menționăm că graiurile din Bucovina şi Basarabia mai păstrează derivatul primordial *sujitor*, dovadă a continuității neîntrerupte a verbului moştenit, *soage*, unica bază derivativă a panromânescului *sucitor* (Mărgărit CES, 163–170). Pentru început, *sugitor* > *sujitor* a fost creat prin raportare la *soage* „a întinde foaia de aluat cu ajutorul unei ustensile ...”. În timp, când verbul a început să-şi restrângă aria, *sujitor* nemaifiind înțeles, în afara ariei nordice, a fost interpretat prin etimologie populară. Paronimia cu *sucitor*, dar şi mişcările similare cu ale verbului *suci* executate asupra aluatului au determinat, în cele din urmă, substituția *sucitor* < *sujitor*. În graiurile moldoveneşti, palatalizarea africatei, delabializarea consoanei inițiale [u] > [î] [sîsitor], sincopa noului sunet [sîsitór] şi suprapunerea [s] / [ŝ] au dus la modelarea variantei *şitor*, răspândită nu numai în spațiul dintre Prut şi Nistru, ci mai departe, în Transnistria (TD – Bas., Gl.) ori în enclavele de românitate din Ucraina (TD – Nistru, *Glosar*). Precizăm că semantismul „făcăleț” a fost înregistrat în aceste enclave (*idem, ibid*.).

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

Trăsni. Verbul se întâlneşte în zonă cu un semantism inedit [d. boabele de porumb pentru *floricele*, la preparare, în vasul de pe foc] „a se umfla, a crăpa, a se desface, cu zgomot, dobândind aspectul unor mici flori”: *Puneam **aninî** în şeaun ori sari şi grăunți di păpuşoi di şii ghimpoşi, mărunți. Puneau şeaunu la foc, mestecam cu şitoriu şi zâşem: „— **Trăsniți** cucoşăi! Mama v-a da covrigei!”* (p. 316 – Cioburciu, raion. Slobozia). *Făşem* [cucoşi] *cu **arinâ**. Puneam grăunțe în şeaun şi **trăsneu*** (p. 316 – Speia, raion. Grigoriopol). În afara semantismului metaforic al verbului *trăsni*, textele conțin arhaismul *arină* < lat. *arenam*, păstrat în această regiune neîntrerupt (*Dialectologie*, 95), cunoscut şi în varianta cu asimilare [r] – [n] > [n] – [n]: *anină*, compusul *grăunți ghimpoşi* „(boabe de) porumb pentru *floricele*”, de asemenea, specific românilor transnistreni, şi *cucoşi*, cu diminutivul *cucoşei*, denumiri figurative regionale ale aceluiaşi produs.

Urî, a se ~. Verbul menționat prezintă un sens neatestat până în prezent: „a se masca pentru a se face urât, a se urâți cu scopul de a provoca frică, groază” [în cadrul unor ritualuri folclorice]: *Cumpăra de la magazin risunşi* [= culori, vopsele] *ş-ap **să urău**. Ori un cojoc îl întorşeu pe dos. Şi punea gluga şeia cu țugui în cap. Să mai pună şeva. Să mai **ura**. Făşe musteți cu funinjini* (p. 198 – Tocmagiu, raion. Slobozia). În acelaşi timp, el este unic şi ca mod de formare, probabil un derivat regresiv de la adjectivul *urât*.

Vița vinului. Compusul reprezintă o altă denumire pentru *vița-de-vie*. Cu prima atestare, din Banat, după DLR, datată 1832, 1833, apoi continuând cu Moldova, Bucovina, Țara Hațegului, Maramureş, Făgăraş, pentru secolul al XIX-lea, câteva pentru începutul sec. al XX-lea, dar în evidentă reducere numerică, *vița vinului* nu mai este atestată, după această perioadă. Recent, graiurile româneşti din Transnistria, prin textele culese, confirmă perpetuarea compusului: *Câte flori sunt pe pământ, / Toate merg la jurământ, / Numai **vița vinului**, / Schicuşoru grâului / Şi cu lemnu Domnului, / Stau la poarta raiului / Şi judecă florile / Unde li-s miroznile* (p. 215 – Delacău, raion. Grigoriopol).

Notele lexicale prezentate atestă starea actuală a graiurilor româneşti din Transnistria, de prelungire a vitalității, în condițiile speciale de evoluție în mediu alogen. Rezistența acestora se reflectă în următoarele:

– dezvoltări de sens: a) particulare: *chiraleisa* „colindă”, *cornar, cornăraş* „urător la Anul Nou”, *plugări* „a ura, în calitate de *plugar*, în cadrul ritualului numit în zonă *plugul*”; *trăsni* „a pocni”; b) comune cu Basarabia: *crețos* „încrețit, cu crețuri multe”; *iarnă* „splină”; *plugar* „urător la Anul Nou”.

– formarea de cuvinte noi, specifice, prin derivare: a) *căhlătoare* „cârpă pentru astupat cahla”; *chiraleisá* „a colinda, a umbla cu *chiraleisa*; *chiraleisar* „colindător cu *chiraleisa*”, *mititeiuşi* < *mititei, plugări* „a merge la urat, cu *plugul*, în calitate de *plugar*”, *urî* refl. < *urât* „a se masca pentru a se urâți”; b) comune cu Basarabia: *citor* „sucitor pentru întins aluatul < *sucitor, Scridon* < *Spiridon*.

– păstrarea unor elemente lexicale învechite, cu semantismul corespunzător, *adăugire* „sporire, creştere”, *arină, anină* „nisip”, din fondul latin sau ulterioare, create pe terenul limbii române: *vița vinului*.

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)

Faptul că pe lângă formațiile noi, create prin posibilități proprii, graiurile din Transnistria dețin regionalisme comune nu numai cu Basarabia limitrofă, ci şi cu Bucovina, Maramureş, Transilvania şi Banat atestă, pe de o parte, apartenența acestora la acelaşi bloc lingvistic: limba română, iar pe de altă parte, persistența limbii române într-o arie extremă, în pofida condițiilor nefavorabile de evoluție.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALM I, 1, *Anexe*	*Atlasul lingvistic moldovenesc,* redactat de R. Udler şi V. Comarnițchi, cu participarea lui V. Melnic şi V. Pavel, vol. I, 1, *Articole introductive, Anexe*, Chişinău, 1968.
Bug, I–II	Anton Golopenția, *Românii de la est de Bug*, I–II, editat, cu introducere, note şi comentarii de prof. dr. Sanda Golopenția, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Burada 1883–1884	T. Th. Burada, *O călătorie în satele moldoveneşti din gubernia Cherson (Rusia)*, în „Convorbiri literare", XVII, p. 281–291.
CC, I ş.u.	*Codrul Cosminului*. Buletinul Institutului de Istorie şi Limbă. Cernăuți. Universitatea din Cernăuți. Anul I (1924) ş.u.
Cosniceanu 2004	Maria Cosniceanu, *Nume de familie* (din perspectivă istorică), [vol. I], 2004.
DA	Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
Dialectologia	*Curs de dialectologie română*, de Mihail Purice, Vladimir Zagaevschi, Ion Ciornâi, Chişinău, 1991.
DLR	Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 şi urm.
Frâncu–Candrea, M.	Teofil Frâncu şi George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moții)*, Scriere etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie, Bucureşti, 1888.
Marian, O	Sim. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*. Tom. I–II, Cernăuți, 1883.
Marian, S.R. I–III	Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I, *Cârnilegile*; II: *Păresimile*; III: *Cincizecimea*. Bucureşti, 1898–1901.
Mărgărit, RRL	*Românii din afara României şi limba lor* (Perspectivă dialectologică). Articole şi note. Bucureşti. Editura Academiei Române, 2011.
Mărgărit, CES	Iulia Mărgărit, *Comentarii etimologice şi semantice*, „Etymologica", 27, 2007.
Pamfile, I.C.	Tudor Pamfile, *Industria casnică la români*, *Trecutul şi starea ei de astăzi*. Contribuțiuni de artă tehnică şi populară, Bucureşti, 1920 (Academia Română. Din viața poporului român. Culegeri şi studii, VIII).
Pamfile, *Văzduhul*	Tudor Pamfile, *Văzduhul după credințele poporului român*. Bucureşti, 1916.
TD – Bas.	Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului*. Texte dialectale şi glosar (Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti"), Bucureşti, 2000.
TD – Nistru	Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri româneşti de la est de Nistru*, Bucureşti. Editura Academiei Române, 2012.
Tudose, *Derivarea*	Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, 1978.
Smochină 1939	N. P. Smochină, *Din literatura populară a românilor de peste Nistru*, Arh. folk., V, p. 7–56.
Şandru 1998	Dumitru Şandru, *Graiul românesc de peste Nistru*, în FD XVII, p. 185–201.
Şez.	„Şezătoarea". Revistă pentru literatură şi tradiții populare, Fălticeni. Anul I, 1892 ş. u.
Weigand 1904	Gustav Weigand, *Die Dialekte der Bukovina und Besarabien*, Leipzig.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan − Al. Rosetti", Bucureşti

BDD-A15343 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:47 UTC)